

ОРГАНІЗАЦІЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Романенко Є.О.¹

Кочетков В.М.²

Кочеткова О.О.³

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-157-2-19>

Анотація. Значення і роль банківської системи визначаються насамперед принциповими змінами в національній економіці. Політика НБУ спрямована на досягнення встановленого рівня інфляції, підтримку стійкості національної валюти і посилення стабільності банківської системи. Цілями грошово-кредитної політики є досягнення макроекономічної стабілізації, дотримання передбачених темпів інфляції, забезпечення стабільності курсу національної валюти, досягнення врівноваженого платіжного балансу, створення умов для позитивних структурних зрушень, подолання кризових явищ в економіці в умовах сталого розвитку. Забезпечити стабільність національної валюти можна лише за умови стійкості функціонування банківської системи. Найважливіше завдання банківського менеджменту полягає у тому, щоб у межах виробничо-господарської цільової системи знайти оптимальне співвідношення між прибутком, ризиком і ліквідністю. Для успішного функціонування банку і забезпечення його стійкості в умовах глобалізації важливим є розроблення відповідної стратегії управління ризиком. Мета процесу управління ризиками полягає в обмеженні чи мінімізації рівня ризику.

Ключові слова: банк, НБУ, банківська система, сталий розвиток, грошово-кредитна політика, функції банків, принципи побудови банків, організаційна структура банків, система управління ризиками, банківські ризики, методи управління ризиками.

¹ доктор наук з державного управління, професор,
проректор з наукової роботи,
Національний авіаційний університет;
заслужений юрист України

² доктор економічних наук, професор,
Національний авіаційний університет

³ магістр із бізнес-адміністрування,
старший менеджер, АТ «Райффайзен Банк»

Вступ. Після прийняття Верховною Радою України у березні 1991 р. Закону України «Про банки і банківську діяльність» почала формуватися банківська система України [1]. Вона є дворівневою і складається з Національного банку України (НБУ) та банків другого рівня різних видів і форм власності.

Значення і роль банківської системи визначаються насамперед принциповими змінами в національній економіці. В умовах сталого розвитку зберігаються позитивні тенденції стабільного функціонування банків, посилюється їхній позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країни. Політика НБУ спрямована на досягнення встановленого рівня інфляції, підтримку стійкості національної валюти і посилення стабільності банківської системи. Економіка у цілому і банки переходять на якісно новий етап розвитку. Уже пройдено етап, коли були дуже вигідні торговельно-посередницькі операції, які обслуговували короткострокові кредити. Споживчий ринок достатньо насичений товарами, попит і пропозиція досягли відносної збалансованості. Таким чином, на наступному етапі банківський капітал спрямовуватиметься у сферу довгострокових і стабільних інвестицій, у виробництво.

Проблема управління ризиком нині стає актуальною для всіх економічних суб'єктів, особливо в умовах глобалізації. Банківські ризики відрізняються один від одного місцем і часом виникнення, сукупністю зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на їхній рівень, і, отже, способом їх аналізу і методами вимірювання та зниження.

Найважливіше завдання банківського менеджменту полягає у тому, щоб у межах виробничо-господарської цільової системи знайти оптимальне співвідношення між прибутком, ризиком і ліквідністю. Для успішного функціонування банку і забезпечення його стійкості в умовах глобалізації важливим є розроблення відповідної стратегії управління ризиком. Проблеми, які постають перед банком, можна подолати, лише застосовуючи системний підхід до управління банком у цілому й управління ризиками зокрема.

1. Організація діяльності банків в Україні

Банківська система України виконує такі основні функції: трансформаційну, створення платіжних засобів та регулювання грошової маси, забезпечення сталості банківської діяльності та грошового ринку

[8, с. 100]. Виконання цих функцій, згідно із Законом «Про банки і банківську діяльність», покладено на НБУ і банки другого рівня [1].

Із метою захисту інтересів клієнтів та забезпечення фінансової стійкості комерційних банків НБУ установлює для комерційних банків обов'язкові економічні нормативи [2]. В умовах сталого розвитку економічні нормативи дають характеристику діяльності банку, його надійності та стійкості.

Для підтримання стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей НБУ надає банкам кредити, які використовуються для задоволення їхніх тимчасових потреб і кредитування потреб, пов'язаних зі структурною перебудовою економіки України. Законом України «Про банки і банківську діяльність» НБУ забороняється фінансування дефіциту державного бюджету [1]. За рішенням Верховної Ради України він може надавати уряду кредити на покриття тимчасових розбіжностей між доходами та видатками державного бюджету на загальних засадах.

Ще однією важливою функцією НБУ є проведення грошово-кредитної політики. Основні засади грошово-кредитної політики спрямовані на підтримання стабільності національної валюти; здійснення економічних, структурних та бюджетних реформ; зміцнення стабільності функціонування банківської системи та ефективнішого управління грошово-кредитним ринком. Цілями грошово-кредитної політики є досягнення макроекономічної стабілізації, дотримання передбачених темпів інфляції, забезпечення стабільності курсу національної валюти, досягнення зрівноваженого платіжного балансу, створення умов для позитивних структурних зрушень, подолання кризових явищ в економіці. Досягнення певних монетарних параметрів НБУ забезпечує шляхом:

- 1) поліпшення структури кредитної емісії;
- 2) здійснення кількісного контролю динаміки грошової маси, що відповідала б приросту прогнозованого рівня ВВП та помірного рівню інфляції;
- 3) стимулювання процесів збільшення обсягів вкладів населення у банківську систему шляхом підвищення гарантованості їх повернення через запровадження механізмів страхування депозитів та орієнтацію банків на забезпечення позитивних реальних процентних ставок за депозитами;

4) сприяння у відновленні довіри інвесторів як внутрішнього, так і зовнішнього ринку до подальшого розвитку та функціонування фондового ринку державних цінних паперів як одного з основних сегментів руху капіталів та ефективного інструменту управління грошово-кредитним ринком;

5) збільшення кредитної підтримки вітчизняних виробників шляхом інтенсифікації кредитної активності банків, а також підтримання НБУ ліквідності банків за допомогою системи рефінансування;

б) стимулювання інвестиційної діяльності банків, насамперед збільшення обсягів довгострокового кредитування завдяки забезпеченню фінансової стабілізації, і на цих засадах – сприяння зростанню обсягів депозитних вкладів довгострокового характеру суб'єктів господарювання та населення.

Забезпечити стабільність національної валюти можна лише за умови стійкості функціонування банківської системи. Для досягнення стійкості банківської системи в період трансформації ринкової економіки НБУ потрібно здійснити додаткові заходи, спрямовані на підвищення платоспроможності і надійності функціонування банківської системи, а саме: підвищити рівень капіталізації банків; удосконалити систему реєстрації банків і порядок надання ліцензій на здійснення банківських операцій; розробити стратегію роботи з великими профільними банками, що має зменшити ризик виникнення кризи банківської системи; використовувати оцінку рейтингу банків за системою CAMELS; установити жорсткіший контроль за формуванням банками фондів страхування кредитних ризиків; ефективніше використовувати систему раннього реагування, яка дає змогу виявляти проблеми в діяльності банків на початкових стадіях їх виникнення [4, с. 35].

Свої функції комерційні банки реалізують через виконання таких операцій, як залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення на депозитні рахунки та недепозитне залучення коштів, кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян, вкладення коштів у цінні папери, формування інших активів, касове та розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших банківських операцій.

Банки – це багатофункціональні підприємства ринкової інфраструктури, що оперують у різних секторах ринку позичкового капі-

талу. Універсальні банки надають клієнтам повний спектр послуг, включаючи видачу кредитів, прийом депозитів, проведення розрахунків та ін. Банки традиційно відіграють роль базової ланки кредитної системи. Переплетіння функцій різних видів кредитних установ і популярність універсального типу банку створюють відомі труднощі для визначення понять «комерційний банк» і «банківська діяльність». Найчастіше головною ознакою банківської діяльності вважається приймання депозитів, надання кредитів і здійснення розрахунків між клієнтами [8, с. 93]. Не можна не погодитися з фахівцями, що у вузькому розумінні комерційний банк – це банк, який виконує повний набір базових банківських операцій та єдиною його метою є одержання максимального прибутку [8, с. 129]. Зазначене тлумачення комерційного банку характерне для банківського законодавства таких розвинутих країн, як США, Німеччина. У широкому ж розумінні комерційний банк – це банк, який функціонує на другому рівні банківської системи [8, с. 129]. Таке трактування комерційного банку характерне для банківського законодавства України. Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», банки – це «юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності наступні банківські операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб» [1]. Важливе місце для розуміння суті банків займають принципи їх побудови.

Існують два принципи побудови банків: принцип сегментування, коли банківська діяльність обмежена певним сектором фінансового ринку чи видом здійснюваних операцій; принцип універсальності, коли немає обмежень на діяльність комерційних банків [8, с. 130]. Принцип сегментування, наприклад, застосовується у банківському законодавстві США, де банкам фактично заборонено здійснювати операції з корпоративними цінними паперами, з нерухомістю, а також деякі інші. На цей принцип спирається переважно і банківське законодавство України [1]. Проте у більшості країн Західної та Східної Європи такі обмеження зняті, і банки другого рівня можуть надавати достатньо широкий спектр фінансових послуг.

Але незалежно від принципів, на яких базується банківське законодавство, діяльність банків у кожній країні суттєво відрізняється за набором і характером операцій та послуг, що надаються. Так, банки, які виконують широке коло операцій на різних сегментах фінансового ринку, прийнято відносити до універсальних. Банки, які обслуговують певні галузі економіки, здійснюючи окремі операції, відносять до спеціалізованих. За своїм характером спеціалізація може бути функціональною (коли банки виконують окремі операції, наприклад розрахункові, іпотечні, інвестиційні тощо) та галузевою (наприклад, ощадні банки). Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», банк набуває статусу спеціалізованого банку, якщо понад 50% його активів є активами одного типу, і спеціалізованого ощадного банку, якщо понад 50% його пасивів – це вклади населення [1]. Таким чином, залежно від побудови до складу банківської системи входять як універсальні, так і спеціалізовані банки. Більшість банків України відносять до категорії універсальних. В умовах досить значних темпів інфляції, які в останні роки становили 10% і більше, навіть ті українські банки, що функціонували як спеціалізовані, були змушені поступово розширити спектр своїх операцій та послуг і в такий спосіб перетворитися на універсальні банківські установи. Статус спеціалізованих за цих умов залишився у таких банків, як «Ощадбанк» та «Укресімбанк». За формою організації вони створюються переважно як акціонерні товариства чи товариства з обмеженою відповідальністю [1]. В.М. Усоскін відзначає, що термін «комерційний банк» виник на ранніх етапах розвитку банківської справи, коли банки обслуговували переважно торгівлю, товарообмінні операції і платежі. Їхньою основною клієнтурою були комерсанти [10, с. 23]. Банки кредитували транспортування, збереження й інші операції, пов'язані з товарообміном. Із розвитком промислового виробництва з'явилися операції з короткострокового кредитування виробничого циклу: позички на поповнення оборотного капіталу, створення запасів сировини, виплату зарплати та ін. [10, с. 23]. Терміни кредитів поступово збільшувалися, частина банківських ресурсів почала використовуватися для вкладень в основний капітал, цінні папери. У зв'язку із цим, як зазначає В.М. Усоскін, термін «комерційний банк» утратив свій зміст. Він позначає «діловий» характер банку,

його орієнтованість на обслуговування всіх господарських суб'єктів незалежно від виду їхньої діяльності [10, с. 23].

Сучасний комерційний банк здатний запропонувати клієнту до 300 видів різноманітних банківських продуктів і послуг [4, с. 13]. Досить широка диверсифікація операцій дає змогу банкам зберігати клієнтів і залишатися рентабельними навіть за умови дуже несприятливої господарської кон'юнктури. Слід ураховувати, що далеко не всі банківські операції використовуються в практиці конкретної банківської установи (наприклад, виконання міжнародних розрахунків або дилінгові операції). Але є певний базовий набір операцій, без яких банк не може існувати і нормально функціонувати. До таких операцій, як уже зазначалося, відносять: здійснення грошових платежів і розрахунків; залучення депозитів; видачу кредитів.

Створення платіжних засобів тісно пов'язане з депозитною діяльністю. Депозит може виникнути двома шляхами: у результаті внесення клієнтом готівки в банк чи перерахування коштів на рахунок або ж у процесі банківського кредитування. Ці операції по-різному впливають на розмір грошової маси в країні. Спроможність комерційних банків збільшувати і зменшувати депозити і грошову масу широко використовується центральним банком під час проведення грошово-кредитної політики.

Третя функціональна сфера діяльності банків – посередництво в кредиті. Комерційні банки, як зазначалося, виконують роль посередників між господарськими суб'єктами, що накопичують грошові кошти, і тими, що мають потребу у цих коштах [10, с. 25].

Важливу роль у забезпеченні фінансової стійкості банку відіграють його функціональні органи. Більшість банків України організована у формі акціонерних компаній. Корпоративна форма дає змогу раціонально розподіляти повноваження, що істотно підвищує ефективність управління.

В організації діяльності банку велике значення має його структура. Кожний банк у побудові своїх органів управління відтворює практично ту саму схему, яка відбиває сукупність виконуваних ним операцій. Існує декілька підходів до побудови банків. Так, у роботі В.М. Усокіна надаються кілька принципових схем побудови банку [10, с. 81–84]. Однак найвищий ступінь спеціалізації, на нашу думку,

може бути досягнутий за допомогою організації холдинг-компанії, що володіє одним або кількома банками або контролює їхню діяльність. Холдинг-компанія надає своєму банку (банкам) певні послуги: проведення контрольно-ревізійних операцій, консультування з питань інвестування коштів, упровадження нових технологій, страхування, дослідження методів і форм здійснення операцій, навчання персоналу, реклама, консалтингові послуги тощо. Надання таких послуг певною мірою сприяє спеціалізації персоналу як самої компанії, так і банку, поліпшує якість його роботи, знижує витрати. Сучасну холдинг-компанію можна подати у вигляді супермаркету фінансових послуг.

Розрізняючись за місцем розташування і розмірами, банки обслуговують багатьох клієнтів, надають їм різні послуги. Наші дослідження показують, що великі банки, які не мають інших джерел формування ресурсної бази, платять вищий відсоток за ощадними вкладками і стягують нижчий відсоток за кредити. Це пояснюється тим, що надання відносно великих кредитів великими банками підприємницьким структурам пов'язано з меншим ризиком і вимагає менше управлінських витрат, аніж надання дрібних кредитів невеликими банками. Таким чином, ефективність операцій банку прямо пов'язана з його розміром. У зв'язку із цим професор Е. Белтенспергер відзначає, що «ефект масштабу в умовах невизначеності є у певному розумінні основою буття для банків» [11, с. 467]. Великі банки мають можливість поглибити спеціалізацію, диверсифікувати активи й у такий спосіб розосередити ризики.

Слід також зазначити, що система універсальних банків має істотні переваги перед системою спеціалізованих банків. Прагнення максимально задовольнити запити клієнтів веде до створення великої кількості банківських філій. При цьому відбувається розподіл потужностей банку, що допомагає йому уникнути зайвих витрат. В остаточному підсумку різноманітний асортимент послуг знижує ступінь ризику шляхом його рівного розподілу. Збитки від одних угод покриваються прибутками від інших, вигідніших. При цьому слід ураховувати, що розвиток системи банківських філій – це процес складний і дорогий. Управління роботою філій являє собою серйозну проблему для банку. Управління філіями може бути або централізованим, або децентралізованим. В.М. Усоскін вважає, що «як централізована модель

управління, так і децентралізована мають свої переваги і недоліки» [10, с. 86–87]. Вибір моделі банківської організації залежить насамперед від стратегічних завдань банку і загального підходу до проблеми управління. Не можна не погодитися з думкою І.О. Спіцина і Я.О. Спіцина, що «структура банку – це рухливий елемент із цілями організації» [9, с. 603]. Організаційну структуру та систему управління сучасного банку наведено на рис. 1, де виділено підрозділи, які забезпечують ефективність системи внутрішнього контролю й управління ризиками. Оптимальним організаційним рішенням слід уважати створення системи профільних комітетів і відповідних підрозділів контролю та моніторингу ризиків. Перш за все до них відносяться: комітет з управління активами та пасивами (КУАП); кредитний комітет; управління ризик-менеджменту, ревізії та контролю, внутрішнього аудиту.

КУАП відповідає за визначення, впровадження і моніторинг політики банку з управління активами та пасивами [3, с. 37]. Він виконує такі функції: визначення політики з управління ліквідністю і фондами банку; розподіл капіталу та підтримка адекватності регулятивного капіталу банку; управління активами та пасивами відповідно до бізнес-плану банку; управління фінансовими ризиками банку (процентним, валютним, цінним та ін.); контроль над операціями казначейства; проведення управлінських заходів щодо приведення структури банківського балансу у відповідність до стратегічних цілей і пріоритетів довгострокової політики банку [3, с. 37].

Кредитний комітет відповідає за визначення та забезпечення проведення політики з управління ризиками у сфері кредитно-інвестиційної діяльності банку. Він виконує такі функції [3, с. 37]:

- 1) установлення стандартів, інструкцій, методик і процедур щодо управління кредитним ризиком;
- 2) визначення методів оцінки рівня кредитного ризику і встановлення лімітів щодо банківських продуктів, пов'язаних із кредитуванням;
- 3) установлення методик оцінки забезпечення за наданими кредитами;
- 4) установлення порядку роботи з проблемною заборгованістю за кредитами;
- 5) установлення плану формування резервів (резервів і списання збитків за кредитами);

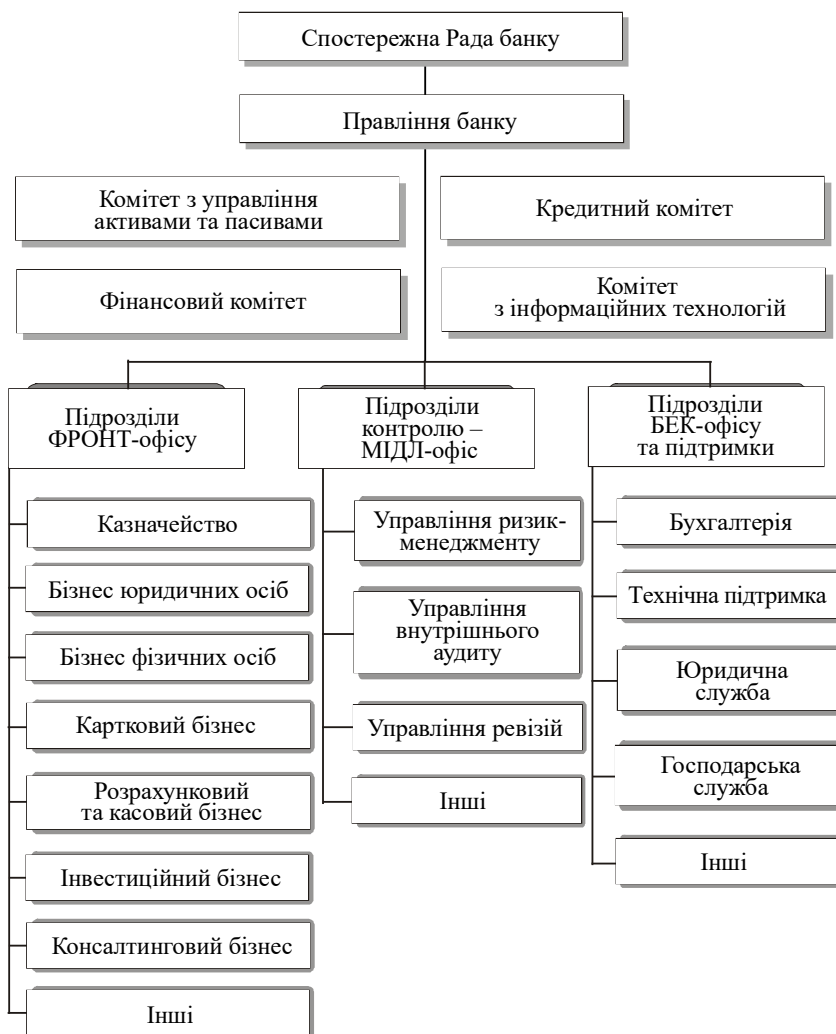

Рис. 1. Організаційна структура та система управління сучасним банком

б) проведення управлінських заходів щодо приведення кредитно-інвестиційної діяльності банку у відповідність до його стратегічних цілей.

Моніторинг та управління ризиками в межах установленої профільними комітетами політики і процедур мають здійснювати управління ризик-менеджменту, ревізії та контролю, внутрішнього аудиту.

У табл. 1 наведено окремі дані про банки України в 2021 р. [7]. Станом на 01.07.2021 в Україні зареєстровано 73 банки, у тому числі 33 банки з участю іноземного капіталу, у тому числі 23 банки зі 100%-м іноземним капіталом.

Таблиця 1

Окремі дані про банки України в 2021 р.

(млн грн)

Назва показника	2021 р.					
	01.02	01.03	01.04	01.05	01.06	01.07
1	2	3	4	5	6	7
Кількість діючих банків	73	73	73	73	73	73
із них: з іноземним капіталом	33	33	33	33	33	33
у т. ч. зі 100%-м іноземним капіталом	23	23	23	23	23	23
Рентабельність активів, %	2,67	2,14	2,40	2,87	3,11	3,26
Рентабельність капіталу, %	22,96	18,31	20,48	24,75	27,12	28,60

Рентабельність банківських активів зросла з 2,67% на 01.02.2021 до 3,26% на 01.07.2021, а рентабельність капіталу – з 22,96% до 28,6% [7]. Однак, на нашу думку, ці зміни є недостатніми для забезпечення фінансової стійкості банків і подальшого розвитку банківської системи. Стратегічні пріоритети сталого розвитку формуються під впливом системних проблем у національній фінансовій системі, що вимагає розроблення нових рішень [5]. Урядом України через Фонд розвитку підприємництва реалізується програма «Доступні кредити 5–7–9%». Вона передбачає спрощення доступу підприємств малого та середнього бізнесу до банківського кредитування, отримання кредитів за зниженою процентною ставкою за допомогою державної компенсації процентної ставки до рівня 0%, 3%, 5%, 7%, 9% за кредитами в національній валюті. Метою програми є розвиток інвестиційних проєктів, а

також рефінансування існуючої заборгованості за діючими кредитами на бізнес-цілі. Основні умови програми:

- 1) учасники та кінцевий бенефіціар – резиденти України;
- 2) максимальний термін кредиту: до п'яти років – для інвестиційних проєктів, до трьох років – для кредитів на поповнення обігових коштів;
- 3) максимальна сума кредиту – 50 млн грн.

Станом на 08.11.2021 у державній програмі «Доступні кредити 5–7–9%» прийняло участь 39 банків, укладено 26 410 договорів на загальну суму 69,7 млрд грн [6]. Програма сприятиме створенню нових робочих місць, розширенню діяльності малого бізнесу, імпорто-заміщенню та поверненню трудових мігрантів.

2. Функціонування системи управління банківськими ризиками

Стратегія управління ризиком, торкаючись усіх суттєвих відносин і зв'язків банку, дає змогу пов'язати банківську діяльність із механізмами зовнішнього управління ризиками з боку НБУ та інших державних органів. Дія різних чинників призводить до появи ризиків, пов'язаних практично з усіма сферами банківської діяльності. Ступінь їхнього впливу на кінцеві результати діяльності банків, їхню фінансову стійкість настільки значний, що банкам потрібно знаходити ефективні методи та інструменти, які б забезпечили раціональну стратегію ризику, його мінімізацію.

Ризик заведено визначати як вартісне вираження ймовірності події, що викликає втрати. Ризик існує завжди. Можна лише спробувати знизити його до мінімального рівня, але не усунути зовсім. Отримати прибуток можна лише тоді, коли ризики будуть виявлені, оцінені та вжиті заходи щодо їх мінімізації.

Активна і пасивна частини балансу банку містять ризик у тій або іншій формі, і кожний банк визначає для себе стратегію щодо видів і розмірів ризику, структури балансу, а також інструментів регулювання активів і пасивів. Банки повинні мати чітке уявлення про забезпечення стабільності своєї ресурсної бази в ринкових умовах, які динамічно змінюються (високий рівень інфляції, зміни процентних ставок).

Загальний рівень ризикованості операцій банку визначається зважуванням кожного виду активів відповідно до коефіцієнтів ризику,

що визначені Інструкцією НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [2]. Важливо оцінити вплив окремих видів ризиків на ефективність роботи банку та його фінансовий результат.

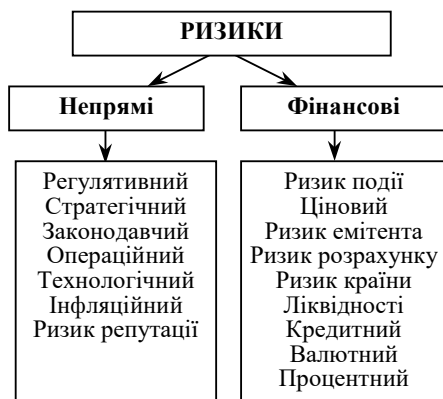

Рис. 2. Класифікація ризиків

Класифікація ризиків дає можливість виділити систему ризиків, які суттєво впливають на банківську діяльність (рис. 2). Основними з них є непрямі та фінансові. Послідовно розглянемо зазначені групи ризиків.

Регулятивний ризик виникає тоді, коли банк не виконує нормативні вимоги або вимоги податкового законодавства на внутрішньому чи зовнішньому ринках.

Стратегічний ризик виникає внаслідок неоперативного реагування на зміни на фінансових ринках і в діловому середовищі, прийняття неадекватних бізнес-рішень або неналежного їх виконання.

Законодавчий ризик – це ризик того, що прийняття законодавчими органами різних законів, постанов і інструкцій може вплинути на здійснення банком своїх операцій (цей ризик особливо характерний для нашої країни, оскільки в Україні відсутнє стабільне законодавство, а прийняті нормативні документи не стимулюють розвиток підприємницької діяльності); він виникає також через порушення чи невиконання законів, правил, нормативних документів і угод.

Операційний ризик виникає через похибки у транзакціях із контрагентами, через неефективне прийняття рішень.

Технологічний ризик – це ризик того, що у зв'язку зі стрімким розвитком нових технологій банк може технологічно «старіти»; він виникає через неадекватність інформаційних технологій та обробки інформаційних потоків, а також через неадекватність стратегії та політики інформатизації.

Інфляційний ризик – це ризик того, що активи банку можуть втратити свою реальну вартість у зв'язку з інфляційними процесами.

Ризик репутації – це очікуваний ризик, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу банківської установи контрагентами, акціонерами та регулюючими органами.

Фінансові ризики безпосередньо пов'язані з неочікуваними змінами обсягів, вартості, структури активів та пасивів, прибутковості.

Ризик події виникає унаслідок незвичайних або форс-мажорних ситуацій; він не може бути врахований звичайними засобами управління ризиками за допомогою стандартних процедур.

Ціновий ризик – це очікуваний ризик, що виникає унаслідок несприятливих змін цін на товари та цінні папери.

Ризик емітента виникає через погіршення кредитного рейтингу емітента або якості цінних паперів; він може виникати внаслідок дефолту емітента за інструментами, що знаходяться в обігу на фондовому ринку.

Ризик розрахунку виникає, коли сторона за фінансовою угодою поставляє активи до отримання коштів чи сплачує кошти до отримання активів від іншої сторони.

Ризик країни – це очікуваний ризик, котрий загрожує капіталу через нездатність контрагентів у даній країні виконати контрактні зобов'язання внаслідок дії системних, політичних або юридичних чинників, що пов'язуються із цією країною.

Особливо відзначимо ризики, які банк ураховує і відстежує у своїй повсякденній діяльності (їх прийнято називати банківськими ризиками): ліквідності, кредитний, валютний, процентний. Розглянемо кожний із цих ризиків.

Ризик ліквідності пов'язаний зі змінами процентних ставок та інших елементів ринку, результатом яких може стати втрата банком ліквідності. Це може відбутися на вторинних ринках, куди банк вклав свої грошові ресурси, і змушений продаж у цьому разі одного або кількох

активів може завдати йому збитків. Для банку важливо вчасно детально проаналізувати вплив даного виду ризику на банківські операції.

Кредитний ризик – це ризик неповернення клієнтом банку кредиту і відсотків за ним відповідно до умов кредитного договору. Відомі кілька методів управління таким ризиком: лімітування позичок; використання форм забезпечення повернення позичок; диверсифікація кредитних вкладень; аналіз операції, яка кредитується; аналіз і оцінка кредитоспроможності клієнта; страхування кредитних операцій.

Аналізуючи рівень кредитного ризику, слід розраховувати показники якості кредиту:

$$П_1 = \frac{\text{Збитки від позичок}}{\text{Середній розмір заборгованості за кредитами}} \times 100\% ;$$

$$П_2 = \frac{\text{Збитки від позичок}}{\text{Загальна сума кредитів}} \times 100\% .$$

Значення показників $П_1$ і $П_2$ вважаються оптимальними в межах 0,5–2%.

Показником рівня кредитного ризику є також маржа, скоригована на ризик:

$$\text{Маржа, скоригована на ризик} = \frac{\text{Чистий процентний дохід} - \text{Збитки від позичок}}{\text{Активи}} \times 100\%$$

Значення цього показника рекомендується в межах 3–3,5%.

Система управління кредитними ризиками повинна: 1) визначити стратегію кредитної діяльності, тобто правила і процедуру кредитування; 2) забезпечити виконання правил і процедури кредитування; 3) організувати внутрішній контроль за процесом кредитування; 4) забезпечувати достовірність бухгалтерського обліку та звітності кредитних операцій. На нашу думку, обов'язковим елементом системи управління кредитними ризиками є створення внутрішньої служби, яка б здійснювала періодичні перевірки процесу кредитування, оцінюючи розміри окремих і сукупних ризиків.

Валютний ризик являє собою можливість утрат банку від непередбаченої зміни валютних курсів. Уважається, що схильність банку до

цього ризику визначається відкритою валютною позицією щодо різних іноземних валют і динамікою валютних курсів.

Для захисту від валютного ризику доцільно використовувати такі способи:

- а) договірні положення, що передбачають можливість перегляду початкових умов договору в процесі його виконання;
- б) валютне застереження, відповідно до якого сума грошових зобов'язань змінюється залежно від зміни курсового співвідношення валюти платежу й іншої валюти (або групи валют);
- в) хеджування, що передбачає створення зустрічних вимог і зобов'язань в іноземній валюті.

Процентний ризик пов'язаний із тим, що середня вартість залучених коштів може перевищити середню процентну ставку за кредитами протягом певного терміну. Таким чином, цей ризик знаходиться під впливом зміни процентних ставок на рівень прибутків.

Уважаємо за необхідне виділити такі причини появи процентного ризику:

- 1) зміна облікової ставки НБУ;
- 2) неврахування в депозитних і кредитних договорах можливих змін процентних ставок;
- 3) неправильний вибір різновиду процентної ставки (фіксованої, плаваючої);
- 4) неправильне визначення процентної ставки;
- 5) установавання єдиної процентної ставки на весь термін дії кредитного договору;
- 6) відсутність єдиної процентної політики.

Розрізняють позиційний і структурний процентні ризики. Позиційний ризик – це ризик якої-небудь операції, пов'язаний зі зміною процентних ставок, а структурний – це загальний ризик банку і, відповідно, його балансу через коливання процентних ставок. Для захисту від процентного ризику комерційним банкам необхідно проводити цільову політику зміни структури балансу, розраховувати компенсацію цього ризику, регулювати процентні ставки відповідно до умов фінансового ринку.

Існують такі методи управління процентним ризиком: метод управління процентною маржею, метод управління розривом, хеджування.

Під процентною маржею розуміють різницю між процентними доходами від активів і процентними витратами за зобов'язаннями банку. Для управління нею необхідно постійно аналізувати динаміку процентних ставок. Спрогнозувати процентні ставки в умовах перехідної економіки України (які характеризуються високими темпами інфляції) дуже важко, тому для управління процентною маржею необхідно балансувати активи і пасиви банку за строками, що дає змогу фіксувати процентний спред (різницю між середньозваженими ставками за активами і зобов'язаннями банку) і, відповідно, нейтралізувати вплив процентного ризику. При цьому необхідно враховувати динаміку зміни процентних ставок, співвідношення активів із фіксованою та плаваючою ставкою і зміни структури активів та пасивів.

Розглянемо можливі напрями банківської стратегії з управління процентним ризиком. Зміну рівня процентних ставок ілюструє рис. 3.

Як видно з рис. 3, в області I спостерігаються високі процентні ставки, але очікується їх зниження в деякій перспективі. У цьому разі доцільно зменшувати терміни по залучених коштах; збільшувати питому вагу кредитів із фіксованою процентною ставкою; збільшувати частку і терміни здійснення інвестиційних операцій; передбачити можливість продажу активів.

В області II процентні ставки зменшуються до мінімальних. У цьому разі необхідно збільшувати терміни по залучених коштах;

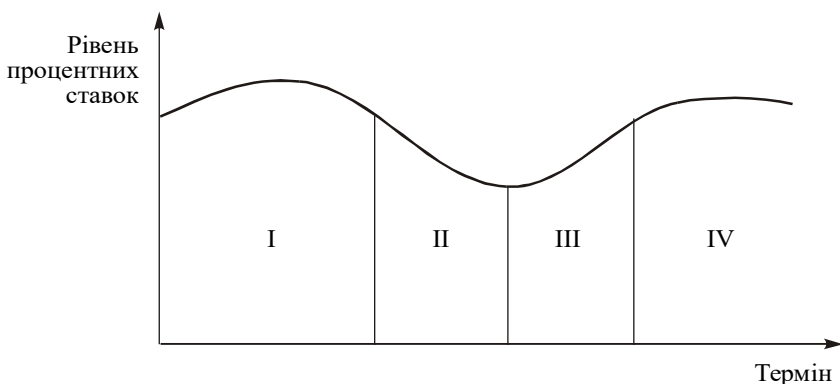

Рис. 3. Зміна рівня процентних ставок

зменшувати терміни здійснення інвестиційних операцій; збільшувати питому вагу кредитів із плаваючою ставкою; зменшувати частку інвестиційних операцій; передбачати можливість продажу активів із фіксованою ставкою.

В області III спостерігаються низькі процентні ставки, але очікується їх подальше підвищення. У цьому разі необхідно збільшувати терміни по залучених коштах; зменшувати питому вагу кредитів із фіксованою ставкою; зменшувати частку і терміни здійснення інвестиційних операцій; залучати довгострокові пасиви.

Для області IV характерне збільшення процентних ставок до максимальних значень у перспективі. У цьому разі доцільно зменшувати терміни по залучених коштах; збільшувати терміни здійснення інвестиційних операцій; збільшувати частку кредитів із фіксованою ставкою та інвестиційних операцій.

В управлінні процентним ризиком банку важливо досягти збільшення процентної маржі в межах установлених параметрів ризику. Через те, що процентні ставки – змінні величини, процес управління активами і пасивами відіграє важливу роль у здійсненні процентної політики. Визначаючи процентну ставку за кредитом, необхідно враховувати: можливість застосування ставок різного виду (плаваючої, фіксованої, із поправками); розмір дисконтної ставки НБУ; розмір ризику за кредитом; стратегію банку в даний період часу; вартість залучення банківських ресурсів; розмір розрахункового прибутку (банк орієнтується на розвиток відносин із клієнтом або тільки на одержання прибутку); позиції конкурентів; рівень інфляції.

Управління розривом передбачає управління активами і пасивами, чутливими до зміни процентних ставок. Під розривом розуміють незбалансованість активів і пасивів із плаваючими та фіксованими ставками. Розрив визначає розмір перевищення активів із плаваючою ставкою над пасивами з плаваючою ставкою у певний період. Коли активи з плаваючою ставкою перевищують пасиви з плаваючою ставкою, такий розрив називається позитивним, а в протилежному разі – негативним. У першому випадку процентна маржа зменшується (збільшується) у разі зниження (збільшення) процентних ставок, а в другому – за зменшення процентних ставок процентна маржа збільшується. Таким чином, процентний ризик залежить від розміру розриву (*GAP*), його

спрямованості і динаміки зміни процентних ставок, що можна виразити такими формулами:

$$GAP = RSA - RSL;$$

$$D = GAP \times \Delta i / 100,$$

де *RSA*, *RSL* – активи і пасиви, що чутливі до зміни рівня процентних ставок;

D – зміна чистого процентного доходу;

Δi – зміна рівня процентних ставок.

Метод управління розривом передбачає, що банк повинен оперативно управляти активами і пасивами на підставі даних про динаміку зміни процентних ставок.

Використання такого методу управління процентним ризиком, як хеджування, дає змогу повністю або частково нейтралізувати ризик зміни вартості активів чи пасивів у майбутньому за допомогою укладення договору з третьою стороною, відповідно до якого операція з придбання активів або пасивів нейтралізується проведенням протилежної операції. При цьому широко використовують інструменти грошового ринку: процентні ф'ючерси і процентні «свопи».

З урахуванням специфіки банківської сфери методи регулювання й управління банківськими ризиками повинні реалізовуватися за такими напрямками: по-перше, макроекономічне (на рівні держави) управління банківськими ризиками, яке реалізується засобами адміністративного й економічного регулювання ризиків і яке передбачає існування ефективної системи банківського законодавства та нормативних актів НБУ, що містять у собі механізми і процедури подолання кризових явищ (нині спостерігається тенденція посилення державного контролю за ризикованою політикою комерційних банків); по-друге, внутрішньобанківська стратегія управління ризиками, яка реалізується через виконання менеджерами банку своїх функцій. Мета процесу управління полягає в обмеженні чи мінімізації рівня ризику. При цьому процес управління ризиками складається з трьох основних етапів: по-перше, усвідомлення ризику, визначення причин його виникнення та ризикованих сфер; по-друге, обчислення величини ризику за допомогою кількісних методів; по-третє, мінімізація ризиків із використанням відповідних методів управління.

Висновки. Банки у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», законодавством України про акціонерні товариства та інші види господарських товариств, іншими законодавчими актами України, нормативними актами Національного банку України і своїми статутами. Зазначимо, що банки досі не стали дійовим механізмом акумулювання заощаджень та їх трансформації в інвестиції, українська їхня роль у міжгалузевому перерозподілі капіталу. Банківська система має недостатній капітал для того, щоб надавати великі і довгострокові кредити вітчизняним підприємствам, у неї вузька і переважно короткострокова ресурсна база.

Вибір методу управління ризиками залежить від особливостей та причин виникнення кожного виду ризику. Серед основних методів регулювання або мінімізації ризиків слід виділити такі: систематичний аналіз і постійний контроль фінансового стану клієнтів банку, їхньої платоспроможності; страхування ризику; розподіл ризику у разі, коли загальна сума коштів і, відповідно, ризик розподіляються між кількома банками; мінімізація ризиків (обмеження ризику шляхом дотримання економічних нормативів банківської ліквідності, які встановлюються НБУ); зважування ризиків; використання плаваючих процентних ставок. Отже, для ефективного управління банківськими ризиками необхідно не лише здійснювати прогнозування їх появи (включаючи місце, сферу і час), а й мати підготовлений план дій щодо зниження рівня ризикованості банківської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III.
2. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Правління НБУ від 28.08.2001 № 368.
3. Банківські операції : підручник / за ред. А.М. Мороза. Київ : КНЕУ, 2002. 476 с.
4. Кочетков В.М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах : монографія. Київ : Європ. ун-т, 2004. 300 с.
5. Кочетков В.М., Трусова Н.В., Демченко І.В. Фактори впливу на платіжний баланс та фінансову стабільність України. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету ім. Д. Мотормого (економічні науки)*. 2019. № 1(39). С. 29–34.

6. Мінфін: Кредити за програмою 5–7–9%: бізнес вже отримав майже 70 мільярдів гривень. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2021/11/08/75037663>
7. НБУ. Статистика. Наглядова статистика. Дані наглядової статистики. Основні показники діяльності банків України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1>
8. Славук М.І., Мороз А.М., Коряк А.М. Вступ до банківської справи. Київ : Лібра, 1998. 344 с.
9. Спицын И.О., Спицын Я.О. Маркетинг в банке. Тернополь : Тарнекс ; Киев : Писпайп, 1993. 656 с.
10. Уоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. Москва : Все для вас, 1993. 320 с.
11. Baltensperger E. Economics of Scale, Firm Size and Concentration in Banking. *Journal of Money, Credit and Banking*. 1972. V. 4. P. 467.
12. Луцький М. Теоретичні аспекти управління корпораціями : монографія. Київ : Каравела, 2008. 225 с.
13. Косова Т.Д. Аналіз банківської діяльності : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 486 с
14. Рибак О.М., Галай Н.В. Шляхи підвищення прибутковості банківського сектору в умовах нестабільного зовнішнього середовища. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2009. № 1.
15. Антипенко Н.В. Взаємодія страхових компаній та комерційних банків. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2011. Вип. 30. С. 50–53.
16. Князева Т.В., Кириченко О.О., Сиволап О.Ю. Глобалізаційні процеси в економіці та їх вплив на розвиток банківського середовища України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. № 1(75). С. 75–82.
17. Методологічні засади проектування та відбору інформаційних систем контролінгу в управлінні торговельними мережами / Ю.В. Береза та ін. *Science*. 2010. Вип. 1. С. 17.
18. Smerichevskiy S., Kniazieva T., Kolbushkin Y. Environmental orientation of consumer behavior: motivational component. *Problems and Perspectives in Management. LLC «Consulting Publishing Company «Business Perspectives»*. 2018. № 16(2). P. 424–437.
19. Smerichevskiy S., Klimova O., Kolbushkin Y. Managing the Potential of Digital Transformation of Ukraine's Economy. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. Volume 8. Issue 3C. P. 250–255. URL: <https://www.ijrte.org/wpcontent/uploads/papers/v8i3c/C10421183C19.pdf>
20. Луцький М.Г. Деякі аспекти побудови інформаційного простору організації. *Збірник наукових праць Національного авіаційного університету*. 2008. № 3. URL: http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-3/Luckyi_308